

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних дисциплін
та фізичної підготовки**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія»

обов'язкових компонент

**освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Електромеханіка**

за темою 11 – «Соціальна філософія».

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 26.09.2022 №9

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 19.09.2022 №2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 23.09.2022 №8

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 14.09.2022 №4

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Кошева Ю.В.

Рецензенти:

1. Викладач Кременчуцького національного університету ім.М.Остроградського, к.пед.наук, доц., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Сошенко С.М.
2. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії Кірюхіна М.В.

План лекції

1. Основні підходи до розуміння суспільства.
2. Економічна сфера суспільства. Спосіб виробництва.
3. Політична сфера суспільства.
4. Соціальна сфера суспільства.
5. Духовна сфера суспільства
6. Культура: суть та структура.
7. Поняття «цивілізації».

Рекомендована література

Основна:

1. Киричок О. Б. Філософія: Навч. посібник для студентів ВНЗ. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010.- с.242-254.
2. Кривуля О. М. Філософія: Навчальний посібник.- Х.:ХНУ ім.. Каразіна, 2010. – С.490-506.
3. Петрушенко В.Л. Філософія [Текст]: Навчальний посібник (в 2-х частинах). - Львів.: Новий Світ-200, 2011. - С. 322-329.
4. Предмет і проблематика філософії. Навчальний посібник /За ред. М. А. Скринника і З.Е. Скринник. – Львів, 2001. – С. 30 – 32, 336 – 366.

Допоміжна:

1. Грищенко Н. В.Феномен самотності в житті сучасної людини //Вісник Харківського національного університету ім.. В. Н. Каразіна. - № 992. – Серія «Філософія. Філософські перипетії». Вип. 45 « Людина у ХХІ столітті: тенденції, засоби і перспективи змін». – Харків, 2012. – С.76-80.

Текст лекції

1. Основні підходи до розуміння суспільства.

Осмислюючи зовнішній світ, люди здавна прагнули зрозуміти і пояснити суспільні явища, зміст суспільної організації.

Суспільство – компонент об'єктивної реальності.

Її специфіка визначається способом буття людини, взаємодією людей, їх свідомою трудовою діяльністю.

Діяльність виступає як специфічний спосіб існування соціальної матерії.

Вивчення суспільства як цілісної системи, що розвивається, є предметом соціальної філософії.

Завдання соціальної філософії – визначити поняття «суспільства», поняття «суспільних явищ», з'ясувати основи єдності їх у суспільстві.

Суспільство визначається в широкому і вузькому розумінні.

У широкому – поняття «суспільство» охоплює всі суспільні явища – соціальну діяльність, практику, суспільний та політичний лад, організацію сім'ї, інших соціальних спільностей, усі види культури, всі форми духовності.

Отже, суспільство означає цілісну систему життєдіяльності людей в усій її повноті та розвитку. Тут суспільство як людство відокремлюється із усіх спільностей тварин.

У вузькому розумінні поняття «суспільство» вживається для позначення історично конкретного типу соціальної системи, певного етапу людської історії (традиційного, індустріального, інформаційного тощо).

Тут суспільство розглядається не в усій сукупності елементів, а лише у важливіших, істотніших властивостях етапу.

Ці два основних визначення суспільства є вихідними в аналізі.

Існує безліч точок зору на суспільство і причини його виникнення.

Ідеалістичний підхід до розуміння суспільства ґрунтується на визнанні вирішальної ролі міфів, релігій, ідей, духовності у згуртуванні людей в єдине ціле – суспільство.

Видів ідеалістичного підходу багато.

Однією з перших концепцій розуміння суспільства і джерел розвитку є *міфологічна модель*, що виникла в епоху сивої давнини.

Суспільство, як окрема людина, через призму такої моделі розглядається в системі загального світового порядку – космосу, що виступав джерелом і першоосновою всього сущого.

Космічне першоджерело існування суспільства і діючих законів та моральних норм – основна тема древніх міфів.

Історики і філософи античності також розглядали суспільство не як особливе утворення, що розвивається за власними законами, а як компонент космічного буття. Звідси випливає міфологічність їхніх поглядів.

Релігійна модель суспільства – інший різновид ідеалістичної моделі.

Суть її – в ідеї божественної обумовленості устрою суспільства, що має забезпечувати людині умови для гідної зустрічі з Богом у майбутньому житті. В залежності від приналежності до тієї або іншої світової або національної релігії ця модель має свої особливості, своє розуміння суспільства і сенсу життя.

Буддизм у Стародавній Індії та інших східних країнах вважав кінцевою метою людського життя вічне блаженство.

Конфуціанство у Стародавньому Китаї ставило основою існування суспільного життя моральність з її золотим правилом: не роби людині того, чого не бажаєш собі, і тоді зникне ненависть у державі, зникне ненависть у сім'ях.

Вчення Конфуція про людинолюбство як основу суспільства дозволяє вважати його родоначальником філософії соціальної злагоди.

Християнство розробило теологічну модель суспільства, що найповніше сформульована у Середньовіччі **Августином Блаженим** у трактаті «Про град Божий», **Ансельмом Кентерберійським** у творі «Чому Бог людина» та **Фомаю Аквінським** у книзі «Про могутність Бога».

В *ісламському* суспільстві головне – положення шаріату, кодексу норм мусульманського права і моралі на основі волі Аллаха.

Багато віків релігійна концепція домінувала у духовному житті суспільства.

Вершиною *ідеалістичного підходу* до розуміння суспільства слід вважати *німецьку класичну філософію*, в основі якої – ідея освіченого розуму (**І.Кант, Г.Гегель** та ін.).

Натуралістичний підхід до розуміння суспільства розглядає людське суспільство як природне продовження розвитку Космосу.

Його джерела – у соціальній філософії **Арістотеля**, який висунув ідею про природне походження соціального розшарування людей.

Ідеї **Арістотеля** про суспільство увійшли в соціальну концепцію **Томаса Гоббса** про природне право кожного на все.

Ідеї **Т.Гоббса** розвивають у «Суспільному договорі» **Жан-Жак Руссо, Йоган Гердер** у творі «Ідеї до філософії історії людства» та інші.

Йоган Гердер стверджує, що держава пішла від природи, в якій закладена гуманність (мета суспільства).

Натуралізм (від лат. *natura* – природа) як філософський принцип розглядає соціальні явища винятково як дію природних сил: фізичних, географічних, біологічних та ін.

Натуралізм вищі форми буття зводить до нижчих, а людину – до рівня тільки природної істоти.

Натуралізм занадто матеріалістично трактує суть людини, виділяючи в ній тільки природну субстанцію.

Внаслідок цього людські зв'язки в трактовці натуралізму набувають винятково природності, ігнорується їх соціальність і духовність.

Матеріалістичний підхід до розуміння суспільства запропонував **К.Маркс**.

З погляду марксизму, що ґрунтується на творах **Чарльза Дарвина**, **Льюїса Моргана**, процес формування суспільства вихідним пунктом має виділення людини з тваринного світу при формуванні у предків людини соціально-спонукальних мотивів у поведінці.

Крім природного договору, в силу вступає і соціальний.

Процес соціалізації людини здійснювався, насамперед, в процесі праці, навички до якої постійно вдосконалювалися, передавалися від покоління до покоління, утворюючи речовинно-фіксовану культурну традицію.

Праця, стимулюючи людей до спільної діяльності, обумовила виникнення і розвиток різноманітних видів спілкування, виникнення членороздільної мови, утворення виробничих відносин.

Праця і виробничі відносини, що виникли на її основі, є головними матеріальними силами, які привели до появи й вдосконалення власне людської форми існування – суспільства.

Застосований принцип визначальної ролі суспільного буття стосовно суспільної свідомості та інших форм людської життєдіяльності дозволив **Карлу Марксу** показати суспільство, основу якого складає матеріальне виробництво засобів до життя, у розвитку і в історичній спадковості.

Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний та духовний процеси життя взагалі.

В центрі є людина – суб'єкт діяльності.

Якщо людина одночасно і творець і продукт суспільства, то її суть – сукупність всіх суспільних відносин.

Висновки **К.Маркса** про природу соціального знаходили підтвердження у практиці розвитку капіталізму.

Тоді ж однодумці **К.Маркса**, його послідовники звертали увагу на ряд серйозних недоліків вчення:

- перебільшення ролі класової боротьби у суспільному розвитку;
- постулат про диктатуру пролетаріату;
- абсолютизацію економічного фактора.

У ХХ ст. тривав пошук нових підходів до розуміння суспільства, в якому взяли участь **Вільгельм Віндельбанд**, **Генріх Ріккерт**, **Еміль Дюркгейм**, **Макс Вебер**.

2. Економічна сфера суспільства. Спосіб виробництва.

Життя людини, соціальної спільності, всього суспільства розвивається за біологічними і соціальними законами.

Діяльність людей є настільки різноманітною, що для її вивчення сформувалися найрізноманітніші науки.

Але особливе місце займає життєдіяльність, пов'язана з виробництвом благ для задоволення насущних потреб людей.

Така сфера діяльності називається економічною.

Таким чином, справжньою основою розвитку суспільства, основою всіх видів діяльності є процес праці.

Що ж являє собою процес праці та яка його структура?

Основними елементами процесу праці виступають:

- 1) Людина з її знаннями та навичками;
- 2) Засоби виробництва: знаряддя праці, механізми, інструменти і т.д.;
- 3) Предмети та об'єкти праці.

Людина з її знаннями та навичками, а також відповідні засоби виробництва утворюють *продуктивні сили суспільства*.

Людина виступає головною продуктивною силою суспільства.

Здійснюючи виробничу діяльність, люди вступають в незалежні від їхньої волі та свідомості *виробничі відносини*.

Таким чином, процес виробництва матеріальних благ, чи *спосіб виробництва*, має дві взаємозв'язані сторони – продуктивні сили і виробничі відносини.

Продуктивні сили складають зміст способу виробництва, а виробничі відносини – його форму.

Зміст є визначальною, ведучою стороною кожного явища.

Проте і форма відіграє важливу роль: вона сприяє розвитку явища, якщо знаходиться у відповідності до змісту, і перешкоджає йому, якщо така відповідність порушена.

Таким чином, між двома сторонами способу виробництва існує об'єктивний і необхідний зв'язок.

Цей зв'язок був уперше відкритий і досліджений **К.Марксом** і може бути сформульований як особливий *об'єктивний закон*, що регулює розвиток будь-якого способу виробництва.

Цей закон називається *законом відповідності виробничих відносин і продуктивних сил*.

Він твердить: наявність такої відповідності обумовлює прогресивну роль виробничих відносин, а їхнє відставання від продуктивних сил, веде до поступового переродження виробничих відносин в консервативну і навіть реакційну силу.

Накопичення невідповідності загрожує небезпекою конфлікту і заміною способу виробництва і самої суспільно-економічної формації.

Таким чином, *єдність і взаємодія продуктивних сил, що знаходяться на певному рівні розвитку, і даного типу виробничих відносин складає спосіб виробництва.*

3. Політична сфера суспільства.

Політична сфера – специфічна сфера суспільства, одна з найважливіших сторін суспільного буття.

Без політичного життя немислиме існування сучасного суспільства.

Формування політичного життя як самостійної сфери стало закономірним результатом поступального історичного розвитку.

Відтоді, як стався розклад первісносуспільного ладу, вся історія – це історія класової боротьби, боротьби між експлуатованими й експлуатуючими, підлеглими і панівними верствами на різних ступенях розвитку суспільства.

Політика (від грець. *polis* – місто-держава і прикметник – *politicos* – усе, що пов'язано з містом-державою, громадянин) – організаційна та регулятивно-контролююча сфера суспільства, що заснована в системі інших таких же сфер: економічній, правовій, культурній, релігійній та ін.

Поняття «політика» знайшло поширення під впливом трактату *Арістотеля* про державу і управління.

Аж до кінця XIX ст. політика традиційно розглядалася як вчення про державу, тобто владу інституційного, державного рівня.

Сфера політики охоплює питання: державний устрій, управління країною, керівництво класами, партійною боротьбою та ін., виражає докорінні інтереси соціальних спільностей.

Політика – сфера діяльності, поєднана з відносинами між класами, націями та іншими соціальними спільностями, ядром яких виступає проблема завоювання, утримання та використання державної влади.

Зміст політики визначається інтересами класу або союзу класів.

Будь-яка суспільна проблема набуває політичності, якщо її вирішення прямо або опосередковано поєднане з проблемою влади.

Політика як практичні відносини, як ідеологія визначена економічними процесами і виступає як надбудова над економічною базою суспільства (базисом).

Економічні інтереси остаточно виступають як соціальна причина політичних дій.

Політика – концентроване вираження не тільки економічних, але й інших потреб соціальних спільностей, впливає на всі структурні елементи надбудови.

Сфера політики має об'єкт – владу – економічну, соціальну, політичну.

4. Соціальна сфера суспільства.

Соціальна сфера, у найзагальнішому (тобто філософському) її розгляді, є деяка системна цілісність – цілісна безліч елементів, що перебувають між собою у певних стосунках і зв'язках. Соціальна сфера суспільства – переважно предмет соціологічного знання.

Соціальна філософія, представляючи осмислення громадського життя з позиції природи і сенсу існування людини, взаємовідносин свободи і необхідності, спрямованості соціальної еволюції, не зупиняється на соціологічному підході до соціальної сфери суспільства.

Широко застосовуючи дискусійні методи осмислення соціальної реальності, соціальна філософія формулює основні принципи соціального буття людини, розглядаючи людину як соціальну істоту.

У конкретного індивіда соціальність виступає комунікабельністю з іншими індивідами.

Соціальні особисті якості виявляються не просто результатом впливу суспільства на окремого члена, а соціально сформованою якістю суб'єктності, особи.

Залучення індивіда у сферу соціального, комунікація із соціальним здійснюється, як правило, через окремі структурні об'єднання індивідів – професійні, конфесійні, кланові, статево-вікові, політичні та ін.

Рольові, статусні, престижні інтереси й організації індивіда знов-таки визначаються масштабістю і глибиною комунікативних зв'язків, у світлі яких здійснюється бачення практично всіх проблем життєдіяльності особи.

Тільки керуючись колективістськими нормами поведінки, індивід виявляє соціальні якості.

Колективістські норми – приналежність різного рівня людським спільностям та об'єднанням.

Тому норми далеко не завжди скоординовані, можуть в принципі збігатися, але можуть бути і контрарними (протилежними).

Людство ще не знайшло більш-менш прийнятної й обґрунтованої відповіді на питання, що ж таке «соціальне». Тому в сучасних умовах, як і дві тисячі років тому, над виявленням якості соціального явища варто подумати.

5. Духовна сфера суспільства.

Поняття «духовне», «духовність» завжди мали у філософії фундаментальне значення.

Вони відіграють визначну роль у ключових проблемах: людина, її місце і призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя тощо.

Поняття «духовне», «духовність» є похідними від слова «дух» (лат. *spirit* та грець. *пневма*), що зустрічається вже в античній культурі та означає «рухливе повітря», «дихання», носія життя, його енергетичний, активно-творчий початок.

Уже в первісну епоху складаються перші уявлення про духовність.

Тут панує ідея одухотвореності всього світу, що втілена у понятті «демон», яке означало властиву кожній речі живлющу одухотворену силу.

Але поняття «духовності» як специфічної людської властивості ще не було. Воно сформувалося в античності, де активно використовувалися поняття «логос», «пневма» як космічні початки.

На відміну від натурфілософії вже у **Платона** розмежовується та протиставляється тілесне й духовне.

Арістотель розглядає тілесне та духовне як рівно необхідні, хоча і з різних причин, початки буття.

Новий підхід формулюється у християнській традиції.

Тут дух має обличчя, розуміється як уособлений Абсолют.

Дух Святий означає животворну силу божества.

Водночас виникає уявлення про наявність розумної душі як специфічної ознаки людини, яка виділяє її з тваринного світу та уподібнює Богу (**Фома Аквінський**).

Починаючи з епохи Відродження, поняття «духу» вже частіше стає визначенням активного початку людини, її творчої потенції, пригладжувалось протиставленням духовного та тілесного.

Проте ці завоювання філософської думки на шляху досягнення духовності багато в чому втрачені в епоху Просвітництва, що раціоналізувала людину та витіснила поняття духу із засобів визначення людини.

Ця тенденція стала силою у матеріалістичній традиції.

«Дух», «духовне» стали синонімами свідомого, розумного.

Духовне життя у марксистській філософії тривалий період ототожнювалося з процесом виробництва та відтворенням свідомості, а духовне життя особи, її духовний світ залишалися поза межами філософського міркування.

Душа і духовне зводились до психологічного і теж не стали предметом філософського дослідження.

Проте у вітчизняній філософській традиції увага до проблеми духовності була завжди великою.

Вже Київська Русь успішно сформувала духовно-моральний ідеал із перевагою духовного над матеріальним, щоб підтримати духовну домінанту життя. («Повість минулих літ», «Домострой» тощо).

В сучасній філософії проблема духовності набуває дедалі більшої актуальності.

Це пов'язано з загальним антропологічним поворотом, що стався у сучасній філософії, і з прагненням подолати раціоналізм та ірраціоналізм у розумінні людини, з обміркуванням підстав глобальної духовної кризи, що вразила людство у ХХ ст., пошуком шляхів її подолання.

Життя суспільства – складний, цілісний процес активно-творчої діяльності людей, яка спрямована на засвоєння та перетворення світу, створення, збереження, примноження, засвоєння культури, у ході чого задовольняються, виробляються, розвиваються людські потреби.

Світ культури – це світ предметів, наповнений ідеальним змістом та значенням, у яких закодована, акумульована соціальна інформація, досвід багатьох поколінь.

У світ культури, в якому розгортається життя суспільства, входять цінності та норми, ідеї та образи, звичаї та традиції.

У реальному суспільному житті щільно переплетені та рівно необхідні матеріальне, речове та ідеальне, духовне.

Духовне пронизує усі сфери суспільного життя – економічну, соціальну, політичну, суто духовну. Адже у будь-якому виді діяльності людина прагне задовольнити не тільки матеріальні, але й духовні потреби.

Духовне життя суспільства охоплює не тільки ідеальні явища, але й суб'єктів духовного життя, які мають певні потреби, інтереси, ідеали, а також соціальні інститути, що займаються виробництвом, розподілом та зберіганням духовних цінностей (клуби, бібліотеки, театри, музеї, навчальні заклади, релігійні та суспільні організації тощо).

Отже, духовна сфера – це духовне життя людей, яке цілеспрямовано організується суспільством.

6. Культура: суть та структура.

Латинське слово “*cultura*” означає обробіток ґрунту, його культивування, тобто зміни у природному об'єкті під впливом зусиль людини,

її цілеспрямованої діяльності, що якісно відрізняються від змін, викликаних природними причинами.

Вже у первісному змісті терміну «культура» виражена її важлива особливість – людський початок, єдність людини, діяльності, культури.

Така особливість культури пізніше розвивається у різних філософських школах.

В західній культурології є сотні варіантів визначення культури.

За наявності відмінностей у визначенні культури в ній чітко простежується думка про примат духовних основ над матеріальними, розуміння культури як духовної діяльності людей, системи ідей, символів, традицій, типів мислення та ін.

Саме тут ахіллесова п'ята усієї західної культурології – недооцінка матеріальної основи культури як соціального явища, що неминуче призводить до однобічного її розуміння, спотвореного уявленнями про значення і функції культури в житті суспільства.

Тут же джерела концепції протиставлення культури і цивілізації (*О.Шпенглер*), кризи цивілізації, майбутніх світових катастроф.

Уже здоровий глузд свідчить про органічну єдність матеріального і духовного, об'єктивного і суб'єктивного, необхідного і випадкового в культурі.

Виключення одного з компонентів призводить до спотвореного уявлення про культуру як цілісне явище.

У понятті «культура» розрізняють рівні: повсякденний, науковий і філософський.

Повсякденний – включає засвоєння людиною культурних норм побуту, праці, відпочинку.

Сюди ж, звичайно, відносять літературу, мистецтво, театр, морально-естетичне виховання, процеси освіти підрастаючого покоління.

Певний зміст у наукове розуміння культури вносить наука.

Суспільні науки (історія, археологія, етнографія) вкладають у поняття «культура» характеристики, притаманні таким явищам як соціум, мова, етнос, а також те, що відрізняє їх рівнями розвитку або якісного стану.

Філософський підхід до дослідження культури враховує результат її вивчення конкретними науками.

Вивчення культури опосередковане специфікою філософії – особливої форми суспільної свідомості та пізнання і полягає в осмисленні дійсності через узагальнений погляд на світ, місце і роль у ньому людини, а також через пізнання загальних законів розвитку природи, суспільства і мислення.

Такий підхід до культури не може бути зведений до одного або кількох природних або соціальних уявлень.

Філософія, що охоплює світ повністю, власне і виступає світом людської культури, стає надбанням науки.

7. Поняття «цивілізації».

У повсякденному житті поняття «культура» часто ототожнюється з поняттям «цивілізація»: ми говоримо «культурне життя» і «цивілізоване життя», «культурне суспільство» і «цивілізоване суспільство» і т.д.

Те саме простежується і в історії людської думки: терміни «культура» та «цивілізація» увійшли в науковий обіг у XVIII ст., в епоху Просвітництва, де вони часто фігурували як синоніми.

І пізніше (наприклад, в концепції російського соціолога *М.Данилевського*) вони досить часто позначали те ж саме, хоч у вихідному значенні латинський термін «*civilis*» перекладається як «громадський, міський».

Проте вже у першій третині XIX ст. американський соціолог *Л.Морган*, позначав терміном «цивілізація» певну велику епоху історичного розвитку людства, яка йшла за епохами *дикунства* і *варварства*.

За Морганом, для дикунства були характерні стадне життя, збиральництво, використання для життя природних схованок (печер, гротів і т.д.), оперування примітивними кам'яними знаряддями праці.

Варварство вже характеризувалося родовою організацією життя, використанням вогню, прирученням тварин, елементарним землеробством, побудовою житла та виготовленням глиняного посуду.

За цією епохою розпочалася епоха *цивілізації* – епоха міст, виникнення сім'ї, виготовлення та використання металів, поява держави та відкриття і використання письма.

Це і є ознаки цивілізації.

Наведені характеристики цивілізації свідчать, що поява цивілізації суттєво стабілізувала суспільне життя та хід історії, створила умови для нагромадження історичного досвіду і, звичайно, сприяла продуктивному розвитку культури.

Тепер певний народ або спільність людей могли захищати свої культурні здобутки, зберігати відомості про своє минуле у записах, письмових пам'ятках.

Проте стає також ясным, що поняття «цивілізації» не співпадає з поняттям «культури»: цивілізація ніби концентрує переважно ті сторони

суспільного життя, які забезпечують функціонування технологічної складової культури, а не її смислових засад.

Сьогодні поняття «цивілізація» найчастіше застосовується для означення досягнутого ступеня суспільного розвитку, а також набутого рівня функціонування культури в усіх її складових.

Іншими словами, *цивілізація – це такий рівень і стан суспільства, якому притаманні високий зліт культури та її ефективне функціонування в усіх галузях буття суспільства.*